યુગના યુગધર્મ

ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિ

पुरुषो वाव यज्ञः; तस्य यानि चतुर्विंशति वर्षाणि, तत् प्रातःसवनं. चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री गायत्री प्रातःसवनम्.

પુરુષ તે જ યજ્ઞ છે. ત્હેનાં જે ચોવીસ વર્ષો, તે પ્રાતઃસવન છે. ચોવીસ અક્ષરની ગાયત્રી છે, ગાયત્રી પ્રાતઃસવન છે.

છાંદોગ્યોપનિષદ્, ૩/૧૬/૧

અમદાવાદની સાહિત્યોત્તેજક સમાજના પ્રાણરૂપ મંત્રી સ્વ. રામપ્રસાદ હરપાળ જેશ્વરનું પોટ્રેટ રવિવાર તા. ૨૮ ઓગસ્ટ ૧૯૨૭ ની સ્હાંજે પ્રેમાભાઇ હોલમાં સમાજ તરફથી ખુલ્લું મૂકવાના પ્રસંગનું ભાષણ.

શ્રી જ્ઞાનમન્દિર મુદ્રણાલય, રાયપુર–અમદાવાદ.

અમદાવાદના યુવકમંડળ !

ઉપનિષદ્ ભાખે છે કે જીવનનાં પ્રથમ ચોવીસ વર્ષો પ્રાતઃસવન છે, જીવનની પ્રથમ ચોવીશી ગાયત્રી છે.

એનો જન્મ ઈ. સ. ૧૯૦૧ના નવેમ્બરની ચોથી તારીખે; એનું મૃત્યુ ઇ. સ. ૧૯૨૭ના જાનેવારીની ૨૦મી તારીખે. પૂરી પા સદી ને અઢી માસની એની આયુષ્ય અવધો.

ઉપનિષદ્કાર કહે છે કે એનું જીવન પ્રાતઃસવન હતું. એ તો પ્હરોડની ગાયત્રી ગાઇ ગયો.

પુરુષ તે જ યજ્ઞ છે; એ યજ્ઞમાં હવિ થઇ તે હોમાયો.

પાંચેક વર્ષ ઉપર હું એને પહેલ્લો મળ્યો ત્ય્હારે સ્વપ્નું યે ન્હોતું કે આ અવસર મ્હારે આવશે; એના સ્મરણાંજલિ મ્હારે ઉચ્ચરવી પડશે, એને ઉદકાંજલિ મ્હારે અર્પવી પડશે.

એની દેહરેખાઓની ત્હમારા કાર્યાલયમાં પ્રતિષ્ઠાને કાજે આજે ત્હમે ટોળે મળ્યા છો. જીવતાં જે ત્હમારા સત્કર્મોની પ્રેરણા હતો, ત્હેનાં દર્શન ભાવીમાં યે ત્હમારી પ્રેરણા હો !

એ જ ભારતની મૂર્તિપૂજાનું રહસ્ય; દર્શનેન્દ્રિય દ્વારા આત્મપ્રેરણા.

એ હતો યૌવનનો ઉછળતો ફુવારો.

એ રઘુવીરની નગરીનો નિવાસી હતો. અયોધ્યા કનેના છપૈયા ગામે ગુજરાતને સ્વામી નારાયણ આપ્યા, અયોધ્યાએ આપણને આ ન્હાનકડો જુવાનડો આપ્યો. અયોધ્યા નગરીએ તો યુગયુગથી સારા ભારતને દીધું છેઃ અયોધ્યા નગરી આપણને કેમ ભૂલે ?

અયોધ્યા નગરીનો ગુણમહિમા વાલ્મીકિજીએ ગાયો છે, ભવભૂતિએ ગાયો છે, તુલસીદાસજીએ ગાયો છે. એ હતો ત્રેતાયુગ, આ છે કલિયુગ; એ હતા ગિરિરાજ, આપણે છીએ અણુપરમાણુ. આજની અયોધ્યા નગરી જેવડો એ હતો અયોધ્યાનો વીર.

ચાલો આપણે યે ઉજવિયે આપણા યુગની યૌવનપૂજા.

મહાભારતમાં એક શ્લોક છે કે બ્રાહ્મણ વિદ્યાથી મ્હોટો, ક્ષાત્રય પરાક્રમથી મ્હોટો; વૈશ્ય સંપત્તિથી મ્હોટો, ને શુદ્ર વયથી મ્હોટો-ઘરડા ચારને ઘરનાં કાકા કહે છે તેમ. ગુણિજનમાં તો ભવભૂતિનું વચન સર્વ-સામાન્ય છે કે

गुणाः पूज्ञास्थानं गुणिषु, न च लिंगं, न च वयः ।

ભવભૂતિ ભાખે છે કે વય નહિ, જાતિ નહિ; ગુણિજનોમાં તો ગુણ એ જ પૂજાસ્થાન છે.

એ ન્હાનકડો હતો, પણ ઘણાનું પૂજાસ્થાન હતો.

આજ આપણે મળ્યા છીએ યૌવનપૂજાને કાજઃ આયુષ્યના પાનખર પૂજને નહિ, વસન્તપૂજનને કાજ.

યૌવનમ્હોરેલાંઓ ! યૌવન એટલે જીવનની વસન્ત. વસન્તમાં જે આંબો મ્હોરતો નથી, એ આંબો ભાગ્યે જ પછી મ્હોરે-ફળે છે. પાછોતરા શ્રાવણિયા આંબા હોય છે, પણ તે કોક-થોડાક જ.

યૌવનમાં એ મ્હોર્યો ને યૌવનમાં એ આથમ્યો. ઉપનિષદ્કાર કહે છે કે જીવનના પ્રાતઃસવનની ગાયત્રી તે ગાઇ ગયો.

અભિમન્યુના જેવું કાંઇક. એ આભના અણુનો આ પડછાયો. અભિમન્યુ તો હતો કુરુક્ષેત્રનો યોધરાજ.

આશાભર્યો, ઉત્સાહભર્યો, અલબેલા કોડ ભર્યો, કંઇ કંઇ મનોરથ-મ્હોર્યો, ફૂવારાની ધારાઓ શો, તે ઉછળ્યો; ને ઉછળીને આથમ્યો. બખ્તરિયો બખ્તર પહેરેલો જ પડ્યો.

મૃત્યુ કીયું સારૂં ? દીર્ઘાયુષ્ય ભોગવી, કોહાઇ જઇને, જીર્ણાવસ્થામાં ચેતનશૂન્ય થઈ માટીમાં માટી મળી જાય તે ? કે ભરજોબનમાં મદગળ ગજેન્દ્ર સમા ચેતનભર્યા ચૈતન્યસાગરમાં ડૂબી જવું તે ? પ્રભુ જાણે. જીવનનો આદેશ (Mission) પૂરો થયે જવું તે સર્વશ્રેષ્ઠ મૃત્યુ.

મ્હારી તો અટળ શ્રદ્ધા છે કે જગતમાં જન્મે છે તે પ્રત્યેક બાલક પ્રભુનો આદેશવાહક–Missionary છે, ન્હાનો કે મ્હોટો Message–bearer છે. 'બાલક એટલે પ્રભુનાં પયગમ્બર' એ કેવળ કવિતા નથી, જગતનું પરમ સત્ય છે.

અને રઘુવરનગરીનો એ પણ એક Message–bearer હતો અમદાવાદના યુવકમંડળને.

યુવકમંડળને એનો શો હતો જીવનાદેશ ?

ક્ષણે ક્ષણે–પળે પળે, અખંડ વાગતી દેવઘંટાની પેઠે, એનું જીવન ઉચ્ચરી રહ્યું હતું કે 'યુગના યુગધર્મ જાણો ને આચરો'.

અમદાવાદના આ વેળાના મ્હારા વસવાટમાં કેટલાક અસાધારણ જુવાનડા શહેરની દિવાલમાં મ્હેં દીઠા. અવસર મળે તો પૃથ્વીનાં ઉંડાં પડ નહિ ત્હો પણ ઉપરનાં પડ તો ઉથલાવે. કહેવાતા અગ્રણીઓ જેમની ખુશામદ કરે, એ ય આડા થાય તો, કૂહોઇ ગયેલી ડાંખળી શા પોતાના બાગમાંથી એમને ઉશેટી દે. ગુણ પરખે ત્હાં પ્રાણ પાથરે; ધર્મ સ્હમજે ત્હાં હૈયાં ઢાલવે; સાત્ત્વિક, પૂજ્યભાવથી છલકાતા, પ્રેમીજન શા કલ્યાગરા, નદીની લહેરાતી લહરી સમા લહેરાતા, પુષ્પ સમા ચોમેર પરિમલ ફોરતા. ગુજરાતનો એ વસન્તફાલ ફૂલ્યો–ફાલ્યો, એને વીણનારો માળી યે ન મળ્યો, બીતરિયાઓએ ફૂલમંડળીઓ યે ન ભરી. એ વસન્તફાલ ૮૦ ટકા કરમાઇને ખરી પડ્યો.

પણ મ્હારો આશાવાદ કહે છે કે કરમાય ત્હો યે સાચાં ફૂલની ફોરમ ન જાય.

અમદાવાદ એટલું આજ રંક થયું છે.

આજે તો અમદાવાદે–ને ગુજરાતે ઘણુંઘણું ખોયું છે. જતન કરી સંચેલી કરોડોની સમૃદ્ધિ–ઢોરઢાંખર, ઘર, કંઇકાંક જીવ, ને કોક ગામ–હતી ન્હોતી થઇ છે. ભારતનો ગુલઝાર આજ તો ચૂંથાયો ગયો છે.

પેલા કહે છે ને કે ફોર ન ભાગે ને રોટલો ખાવો. કાળ–પુરુષ આવ્યો. ગુજરાતની ફરતી ફોર અખંડ રાખી વચલો ગર્ભ ભાગી ચાલ્યો.

અઠવાડ્યાનો જલકોપ–પૂરૂં અઠવાડિયું યે નહિ. શનીવારે હેલી બેઠી. પાંચ–છ દિવસની જલઝડીઓ. પુષ્કરાવર્તક મેઘ સાંભળ્યા'તા, વાંચ્યા'તા; દીઠા ન્હોતા, દર્શન દઈ ગયા.

છપ્પનિયા પછી માગ્યા મેહ વરસ્યા જ નથી. વરસ્યા ત્હારે વણસાડી ગયા. નર્મદા, તાપી, સાબર, ભાદર નહિ; ઢાઢર, વિશ્વામિત્રી, શેઢી, ભોગાવાઃ આછકલાં છલકાઈ ગયાં, બ્હેકયાં ને બોળી ગયાં. જલકોપે કરોડોનું નુકશાન કીધું, ગુજરાતની ધીરજને તાવી.

ઠોકરપડ્યું ગુજરાત હસતે મ્હોંએ ઉઠશે. મ્હારી તો એ અટળ આસ્થા છે. આજે ભેળાયેલી વાડી કાલે પાછી ખીલી ઉઠશે.

ગુજરાતે-અમદાવાદે આજ ઘણું ખોયું છે; પણ આ તો ઉગતું એક આંબાવાડિયું પડયું. ધન ગયું આવશે; આયુષ્ય ગયાં નથી આવતાં. આ તો યૌવનમ્હોરેલો બાગ વેડાયો. આ જોબનઝીલન્તો જતે શું ખોયું છે એનું યે અમદાવાદને ભાન હોય તો સારૂં.

પચ્ચીશ જ વર્ષનાં આયુષ્ય. પહેલી પચ્ચીશીમાં મ્હોરતા નથી તે ભાગ્યે જ પછી મ્હોરે-ફળે છે.

ઉપનિષદ્ કહે છે પહેલી પચ્ચીસી એ જીવનનો પ્રાતઃકાલ છે. ત્હારે મનુષ્ય ગાયત્રી ઉચ્ચરે છે, ત્હારે આત્મામાં સૂર્ય ઉગે છેઃ ત્હારે અન્ધારાં મટી અજવાળાં થાય છે, ત્હારે ચેતનના ફુવારા ફૂટે છે.

એના કુટુંબમાં તો એનાં મૂલ અણમૂલાં જ હોય ને ? વાણિજ્ય-વિશારદ થઇને રંક કુટુંબનાં ભાગ્ય પલટાવશે એ આશા ને આસ્થા ઉપર કુટુંબ નમતું હતું. એ આશા ને આસ્થા, અણપ્રફુલ્લી વેલની પેઠે, સમૂળી ઉચ્છેદાઇ ગઇ.

ગઇ વર્ષામાં બે મિત્રો પાંચેક દિવસની સફરે મુંબઇ ગયા. બન્ને ય સંગ્રહણીનો રોગ લઇને પાછા અમદાવાદ આવ્યા. આ વર્ષાના જેવી એ પાંચછ દિવસની ઝડીઓ. એક છ માસ પીડાયો; બીજો ત્રણેક માસમાં પૃથ્વી પરવારી ગયો. લ્હડતા-ઝઘડતા એ મિત્રોની બેલડી સદાની એમ વિખરાઇ ગઇ. સંસારમાં સંસારપંખીડું એકપંખાળું રહ્યું.

ફૂલના રૂપ ને સુવાસ અનુસાર મૂલ જગત આંકે છે. એનાં રૂપ ને પરિમલ શાં હતાં ?

ને એ તો ફૂલે ન હતો, ઉઘડતી કળી હતો.

એની સંસારસેવાઓ શી હતી ? એ બાલકડાની અમદાવાદને લોકોપયોગિતા ઓછી ન્હોતી.

સત્તર વર્ષની વયે એણે સાહસ ખેડવાં આદર્યાં. ઈ. સ. ૧૯૧૮માં વીશ પુસ્તકો ને એકબે છાપાં લઇને આસ્તોડિયા રોડ ઉપર The Students' Library-વિદ્યાર્થીઓનું ગ્રન્થાલય નામની સંસ્થા એણે સ્થાપી. ૧૯૨૧ માં એ સંસ્થાનું નવસંસ્કરણ થયું, અને સાહિત્ય ઉત્તેજક સમાજ નામ ધારીને એ રાયપુરમાં આવી. આજે જળોવાળીને નાકે રોજના સેંકડો સજ્જનો એ વાંચનાલયમાં દેશદેશાન્તરના સમાચાર વાંચે છે.

આ બુદ્ધિયુગમાં એને તો બુદ્ધિના બગીચા ઉગાડવાના કોડ હતા.

વર્ષે દહાડે ૨૦-૨૫ હજારને વાંચન પૂરૂં પાડે તે ન્હાનું વાંચનાલય હોય ત્હો યે મ્હોટું છે.

એ સાહિત્ય ઉત્તેજક સમાજ એ જ એનું સેવાધામ, એનું ધર્મમન્દિર. સાહિત્ય ઉત્તેજક સમાજ એ જ એનો યજ્ઞકુંડ, ને મંહી હવી થઇને તે હોમાયો. ઉપનિષદ્‌ના મન્ત્ર કહે છે કે પુરુષ તે જ યજ્ઞ છે.

એની સમાજ વ્યાખ્યાનમાલા રચતી. એ વ્યાખ્યાનમાલાનાં મૂલ સંખ્યાથી નહિ, વ્યાખ્યાનની વિદ્વત્તાથી મપાતાં. પ્રો. દાવર ને શ્રી બિન્દુભાઇ જેવા એકાન્તપ્રિય બ્રાહ્મણોને અનેક વેળા એના આગ્રહે સંસારસેવામાં ન્હોતર્યાં હતા. પ્રો. દાવરની World Epics વિષયની વ્યાખ્યાનમાલાની પ્રેરણા મ્હારી હતી, પણ આટલી યે ફલસિદ્ધિના શ્રમ ને આગ્રહ એનાં હતાં.

મ્હને તો વારંવાર તે મીઠાશથી પજવતો. ને કોણ જાણે શું ? કોકનો જ હું વશવર્તી એને વશ વર્તતો. વક્તૃત્વસ્પર્ધાની પરીક્ષા હોય તો 'કવિ ! ચાલો.' ઇનામો વહેંચવાનાં હોય તો 'કવિ ! આવો.' 'કવિ ! વ્યાખ્યાન આપો.' 'દાવર સાહેબનું ભાષણ છે, કવિ ! પ્રમુખ થાવ.' '૧ લી જાનેવારી આવે છે, અમારો વાર્ષિક સમારંભ છે. કવિ ! અધ્યક્ષસ્થાને બેસો.' 'વીણાનું પહેલું પ્રકાશન છે, કવિ ! લેખ આપો.' અમદાવાદમાં એ નવપ્રીતના જુવાનડાને હું વશ હતો એટલો તો મ્હારા સાહિત્યજીવનજૂના સન્મિત્ર બિન્દુભાઇને યે વશ નથી વર્તતો. એનાં આકર્ષણ અજબ હતાં.

એ હતો તરવરિયો જુવાનડો. પાણીદાર વછેરા શો તરવરતો આવે, ઉછળતા ફૂવારાનાં ફોરાં જેવાં વચનછાંટણે વધાવે, ને શીખી જતો હશે એનાથી વધારે શીખવી જાય.

પ્રકૃતિથી જ એ હલેતો હતો.

ચોમાસાની ચાર માસની નદીનાં જેવાં એનાં ટૂંકાં આયુષ્ય. થોડો સત્સંગ આપવો હશે માટે જ કદાચ ગાઢ પરિચયની ઉંડી છાપ એ પાડી ગયો.

અમદાવાદમાં આવીને કેટલુંક મ્હેં ખોયું છે, કેટલુંક હું પામ્યો છું. પ્રો. દાવર મ્હને મળ્યા, શ્રી બિન્દુભાઇનો ન્હોતો મળ્યો એટલો પરિચય મ્હને મળ્યો, કેટલાક મહામૂલા જુવાનડા મ્હને મળ્યા, અણશીખ્યા ને અણમોલ અનુભવપાઠ મળ્યા. એમાં એક મોંઘેરૂં યુવકમંડળમાંનું રત્ન રામપ્રસાદ મ્હને મળ્યો. જમેઉધારની મ્હારી દિલની નોંધપોથીમાં એ એક બહુમૂલી જમે વસ્તુ હતો.

મ્હાવતનું બાલક હાથીને પાણીઆરે દોરી જાય એમ એ મ્હને દોરી જતો. કમળની પેઠે હું એને શૂંઢમાં રમાડતો ને એ રમતો.

૧૯૨૧ માં અમદાવાદની સરકારી હાઇસ્કુલમાં તે મેટ્રિક્યુલેશન વર્ગમાં હતો. યૂરોપના મહાસંગ્રામની સમાપ્તિએ 'શાન્તિ ને સ્વતંત્રતા'ના ચાંદ વિદ્યાર્થીઓને વ્હેંચાયા. એ ચન્દ્રક એને પરતન્ત્રતાના ચન્દ્રક લાગ્યા. રામપ્રસાદે સરકારી હાઇસ્કુલ છોડી. અમદાવાદના અસહકારનું એ આશ્ચર્ય-જનક વિરલ પંકજ હતો.

એ જુવાનડાની Social Usefulness–લોકોપયોગિતા કંઇ કંઇ મ્હોટેરાને શરમાવે એવી હતી.

હિંદુ સંસારની Social Economics–સાંસારિક અર્થવ્યવસ્થાની ક્ય્હાંક ભૂલ છે એમ નથી લાગતું ? પેલું ઇંગ્રેજીમાં કહે છે તેમ હિંદુ જુવાનડાઓને મીણબત્તી બે છેડેથી સળગાવવાની–To burn the candle at both the ends સંસાર ફરજ પાડતો નથી !

રામપ્રસાદ હરપાળ જેશ્વર એટલે જોબનનાં રમતિયાળ પૂર, એનું Driving force અમુલખ હતું. પરમાર્થનાં કામ કરતો, ને કામ કરાવતાં એને આવડતું.

હરણાંનાં જૂથ હોય. એને એકલો દીઠો નથી. બેચાર સંગાથીઓથી ઘેરાયલો જ આવે, કંઈ કંઇ વિચારણાઓ ચાલતી જ હોય. ગરીબોને પુસ્તક આપવાં છે; કોઇકને ફીની સહાયતા કરાવવી છે; પુસ્તકાલય, વાંચનાલય, વ્યાખ્યાનમાલા, વકતૃત્વસ્પર્ધા, વીણા: જુવાનિયાઓમાં બુદ્ધિના બગીચા ઉછેરવાની, યુગના યુગધર્મની કંઇક એવી ન્હાનકડી યૌવનની યોજનાઓની ગડમથલ ચાલતી જ હોય.

એ તો હતો હંમેશનો haste–hurry માં: કંઇક કરી નાંખું, છોડ વાવ્યો ત્ય્હાં ફૂલ ઉતારૂં. પણ એમાં કાંઇક ભૂલ નથી થતી ?

East ને અફીણિયું કહેતા: હશે કે નહિ હોય: East આજે જાગી છે: ત્હારે અતિ ઉતાવળે તો નથી દોડતી ને ?

ખરૂં છે કે Life is short and Art is long.

ખરૂં છે કે મહાપ્રજાઓની શરતમાં પાછળ પડી ગયા છીએ.

ખરૂં છે કે આ મોટરયુગ છે, વીજળીયુગ છે.

છતાં થંભો, વિચારો. યુવકમંડળ ! પ્રજાજન ! રસ્તાવાયા, બ્હાવરા; અતિઉતાવળિયા તો આપણે નથી થતા ને ?

પ્રજાના પૂર્વજનાં, અનુભવિયા વડીલોના અનુભવબોલ એ છે કે 'ઉતાવળા સો બ્હાવરા, ધીરા સો ગંભીર'

દલપતરામને નહિ પૂછિયે–ગુજરાતવિદિત છે કે એ તો ધીરપનો મન્ત્ર પ્રજાને સંબોધી ગયા છે. નર્મદ, વીર નર્મદ, કંઇ કંઇ સંસારજંગોનો જંગી નર્મદ કહે છે કે

રણ તો ધીરાનું, ધીરાનું;
નથી ઉતાવળા–કાયરનું:
રણ તો ધીરાનું, ધીરાનું.

શરતના મયદાનમાં શરતના ઘોડાને આપણો સંસાર Overstrain તો નથી કરતો ને ? હિંદુ સંસાર વછેરાઓ કનેથી ઘોડાનું કામ તો નથી લેતો ને ? સંસારમાં ઠામઠામ–અનેક અર્થોમાં–આપણે બાલલગ્ન તો નથી કરતા ને ?

આપણા સંસારની કદાચ આજ બાળલગ્નની ભૂલ છે, ઉતાવળે આંબા પકવવાની ભૂલ છે. આપણી Social Economics ની ક્ય્હાંક ભૂલ છે. આજ આપણો સારો સંસાર Re-adjustment માગે છે.

આજે કેટલાક ઘૈડિયા જુવાન છે, તો ઘણા જુવાનડા ઘૈડિયા જેવા છે.

વસન્તપાંખો પ્રગટે તે વીર. સાહસ ને પરાક્રમ એ બે છે યૌવનની પાંખો. ગણત્રીના આંકડા મૂકે તે પહેલી પચ્ચીસીમાં હોય ત્હો યે બીજી પચ્ચીસીનો બુઢ્ઢાપો સેવે છે.

એ ખરૂં છે કે સંસારના રાજમાર્ગે ક્ય્હાંક ભૂવા પડેલા છે, ક્ય્હાંક અંગારા પાથર્યા છે, એટલે જોઇ જોઇને ડગ ભરવાં પડે.

છતાં દૃષ્ટિએ રાજમાર્ગ દીઠા પછી, માર્ગની મુશ્કેલીઓ ને પન્થમાં પડયા પહાડ નિરખી લીધા પછી, વિચારણા ને નિર્ણય પછી લડથડતો ચાલે છે કે પંખીની પાંખે ઉડે છે એ જ પુરુષાતનનો તાળો. પછી પ્રેરણાને પગલે થનગનતો સંચરે, મૃત્યુની અઘોર ખીણમાં યે હસતે મુખડે ઘોડીલા ખેલાવે એ અભિમન્યુ શા યૌવનલાડીલા. કુરુક્ષેત્ર હારી, અઢાર ક્ષોણીના સંહાર કરાવી, સરોવરતળિયે જલગુફામાં સન્તાઇ રહી, જીવવું વ્હાલું કરે એ આયુષ્યને આરે ઉભેલો ક્ષીણબુદ્ધિ દુર્યોધન.

આજે તો વિચારવું એ પાપ નથી, ધર્મ છે. વિચાર્યા-વિચાર્યા પછી નિશ્ચય-સંકલ્પ ન કરે એ આતમબળનાં અધૂરિયાં. નિશ્ચય કીધા પછી હિંદુ શાસ્ત્રો તો કહે છે કે 'પર્વત શા અડગ ને અડોલ થાવ; કૂટસ્થ હો!'

યુવકવૃન્દ હો! આજનો યુવકસંઘ એ આવતી કાલનો સંસારસંઘ. અમદાવાદે આજ આજનો ઉમંગી સેનાની ખોયો છે, આવતી કાલના સંસારસંઘનો સેનાપતિ નહિ તો સામન્ત ખોયો છે.

એની ભૂલો યે જાણું છું; એ નહિ ગણાવું આજ. સ્વાદેન્દ્રિયને સંયમમાં રાખી હોત તો કદાચ આજે એ અંહી આપણી સંગાથે હોત.

એ સાચ જેવો નીડર હતો. સુભટ જેવો વીર હતો. યુગના યુગધર્મ એ શીખ્યો હતો; શીખ્યો હતો એટલું જ નહિ, પાળતો હતો.

એનું પુરુષાતન વજ્ર જેવું કઠોર થતું, ફૂલ જેવું કુમળું યે હતું. એ માત્ર પ્રસંશાનું મીઠડું મધ ન હતો. કડવાં સત્ય કદી કહી જ ન શકે એની નીડરતા Theoretical છે, વન્ધ્યા સમી છે. કડવાં સત્ય એ કહી યે શકતો, સાંભળી યે શકતો.

કરમાવું એનાં ભાગ્યમાં હશે, કુલજનોને રોતાં રઝળાવવાં એનું નિર્માણ હશે, બાળપત્નિને વૈધવ્યભાર વહવાનો હશે, મિત્રમંડળીને એના ગુણ સંભારી સંભારી સ્મૃતિપડના રાફડા ઉખેળી ઉખેળી મંહીની મધમાંખોના ચટકા ખમવાના હશે; નિર્માણ ને ભાગ્યની વાતે વળગિયે એટલે પુરુષાર્થ ને પરાક્રમની દલીલોનો છેડો આવે. સજ્જનો! 'પુરુષાર્થપર તે પ્રારબ્ધ.'

આપણા સંસારને સંભળાવો કે 'ત્હારી Social Economics માં ક્ય્હાંક ભૂલ છે.'

ત્હમે સાંભળી લ્યો કે એને ઓળખાવવાને આ છબિ નીચે એટલું જ લખજો કે 'યુગના યુગધર્મ જીવવા મથતો જુવાનડો.'

૧૯૦૯માં ઇન્દુકુમારનો પહેલો અંક છાપ્યો ત્યહારે એમાં આવુંક લખ્યું હતું કે

> ભારતનાં ભાગ્ય હજી
> આડે કંકુમે આળેખાયેલાં છે.
> પ્રજાનાં પ્રાયશ્ચિત્ત પૂરાં થયાં નથી.

આટઆટલાં વર્ષના અનુભવ પછી આજે યે એ જ આડાં કુંકુંમ

ઝંખાય છે. ઇર્ષ્યા, દ્વેષ, કપટ, જુઠ્ઠાણું, સ્વતન્ત્રતાને નામે નીતિની, ધર્મની, સત્યની, સાચી સનાતન સર્વદેશીય પાળો તોડવી; એ છે આજનાં આપણાં ભાગ્યનિર્માણ.

પ્રભાત પડયું છે, હજી દિવસ ઉગ્યો નથી.

તેથી મૂર્છાપડી આપણી મહાપ્રજા સળકે છે, પણ ઉઠતી નથી. એનાં અંગઅંગમાં કુસંપ છે, એકતાનતા નથી; સ્થૂલની શિથિલતા છે, આત્માનાં જોમ હજી નથી.

વસ્તુસ્થિતિ વચ્ચે ઉભતાં અડંગ આશાવાદીના યે પાય ક્ષણેક થંભી જાય છે. આજ આપણે દેશે પત્થર ફોડીને તરુવરને ઉગવાંનાં છે.

પર્વતની શિલાઓ આજ ફરતી પડી છે. એ સંસારશિલાઓને દળીને એનાં ખાતર પૂરી સંસારને ફલદ્રુપ કરવાનો છે.

ભારતીય મહાપ્રજા સંસારને ફલદ્રુપ કરશે.

ગરબાનાં શતછિદ્રોમાંથી અજવાળાં ઝરી જાય, છતાં મ્હાંયલો અખંડ દીવડો ન હોલવાય. પ્રજાનો આત્મપ્રદીપ એવો અખંડપ્રભાળો છે.

અમ આશાવાદીઓનો આશાવાદ પાયાસૂનો નથી.

ખરૂં છે કે એ ઉત્સાહ જોઇશે, એ પ્રેરણા જોઇશે, એ પરાક્રમ જોઇશે, જે પૃથ્વીની મહાપ્રજાઓએ દાખવ્યાં છે. ભારતની મહાપ્રજાનો પુનરવતાર કરવાને જગતની મહાપ્રજાઓએ ખેલેલાં વીરત્વ ને પરાક્રમ ખેલવાં પડશે. યુગના યુગધર્મ જીવવા જોઇશે.

જલકોપ એટલે ગુર્જર દેશે જાણે આજ આભ ફાટયો છે. પણ જોજો, ગુર્જર વીરો ફાટયા આભને યે થાગડાં દેશે.

શ્રી હરિ આજ આપણી કસોટી કરી રહ્યા છે. ૧૯૧૪ થી ૧૯૧૯-પાંચપાંચ વર્ષ દાવાનળ ઝીલી યૂરોપ પી ગયો. દિન ઉગે ને કરોડોના ધૂમાડા કીધા. પ્રભુ પૂછે છે કે ગુજરાત એક પંચકે એવો ગેબનો ઘા ઝીલી શકે કે નહિ? ગુર્જર સેનાનીઓ સ્પાર્ટાના છે કે રોમના વિલાસયુગના છે?

ગેબે પ્રશ્ન નાંખ્યો છે, ગુર્જરરાષ્ટ્રે ઉત્તર વાળ્યો છે.

ગુર્જરપ્રજા પરીક્ષામંડપમાં જાણે બેઠી છે. ગેબનો ઘા ગુજરાતે હિંમતની ઢાલે ઝીલ્યો છે. મુંબઇ ગુજરાતમાંનાં સહુ ફંડોનો સરવાળો કરો: વીસ દીવસમાં વીસ લાખ રૂપીઆ સંકટનિવારણાર્થે આપ્યો છે.

મુંબઇમાં, ભરૂચમાં, વડોદરામાં, ચડોતરમાં, અમદાવાદમાં, ભાલમાં, નળકંઠામાં, ઝાલાવાડમાં,–સરકારી દરબારી પ્રજાગણનાં ગુર્જર સંતાનો ઘૂમી રહ્યાં છે. જલકોપના પંચકમાં જીવને જલપૂરમાં નાંખી સેવા કીધી છે, એમની સેવા છે સાચા વીરની સેવા. એમનાં ધર્મકર્મ ઉચ્ચારે છે કે યુગના યુગધર્મના બોલ એમણે સાંભળ્યા ને ઝીલ્યા છે. Unawakened, unprepared–ચકિત આફતબ્હાવરા, છપ્પનિયામાં હતા ત્હેવા સૌ આજ નથી. આ પચ્ચીશીમાં રાજાપ્રજાએ એ પાઠ ઝીલ્યા છે. પ્રજા એટલી ઘડાઇ છે, ગેબના ઘા ઝીલવા એટલી સામગ્રીસજ્જ છે.

ને એ જ પચ્ચીશીમાં એ જન્મ્યો, ઉછર્યો ને આથમ્યો. એ યે ગુર્જર મહાપ્રજાનો ખોળેલીધો સપૂત હતો.

રામપ્રસાદ હરપાળ જોષીર યુગના યુગધર્મ જીવવા મથતો માટે આજ એને સંભારિયે છિયે, વન્દિયે છિયે, અંજલિ અર્પિયે છિયે. પુરુષ એજ યજ્ઞ છે.

ગુર્જરરાષ્ટ્ર–ભારતરાષ્ટ્ર આજ એવા જુવાનડા ઘડે છે જે યુગના યુગધર્મ જીવી જાણે. નવું ભારત–નવું ગુજરાત, જોબનછલકાતું ચારિત્ર્યશાળી ગુજરાત આજ ઘડાય છે.

ગુજરાતે નવવસન્ત બેઠી છે.

એ કળી હતો, પુષ્પ ન હતો; એ ઉગતો હતો, આધેડ ન હતો; એ ઘડાતો હતો, અનુભવપક્વ ન હતો.

પણ જુવાનીમાં એણે જોમ દાખવ્યાં, એટલાં આધેડ થોડાક દાખવે છે. પચ્ચીશીમાં પગલાં એ પ[illegible] ગયો એવાં પચ્ચાસે યે થોડાક પાડે છે.

થોડાકમાંનો એ એક હતો, માટે આજ એને સંભારિયે છિયે; માટે આજ એની ગુણપૂજા માંડી છે.

એ એક શબ્દ થઇ ગયો. ઉચ્ચારેલા શબ્દને યે વાયુમૂર્તિ છે. એ તો એક સ્મરણશબ્દ થઇ ગયો. આ છબી એના સ્મરણચિહ્નરૂપે સ્થાપો છોઃ જીવતી રહેશે ત્યહાં સૂધી સાહિત્ય ઉત્તેજક સમાજ એ જ એનું સાચું સ્મરણચિહ્ન છે.

અમદાવાદના યુવકવૃન્દ! એની સ્મૃતિઓ ત્હારાં સત્કર્મની ઉત્તેજના ને પ્રેરણા હો! મ્હારી નિશ્ચળ શ્રદ્ધા છે કે મગનભાઇની હવેલીના ભૈયાના એ સપૂતને રાયપુર ચકલાના જુવાનડા જલ્દી વિસારશે નહિ. મ્હોટા કહેવાતા ઘણાં કરતાં તે મ્હોટો હતો.

શેલી કહે છે કે ફુલ કરમાય, પણ સુવાસ પાછળ તરવરે; ગીત લય પામે, પણ સુરાવટ પાછળ સાંભર્યા કરે. એના જીવનની સુવાસના ને એના આત્માની સુરાવટ આપણને એમ દીર્ઘ કાળ સાંભર્યાં કરશે.

ઉપનિષદનો મન્ત્ર ઉચ્ચરે છે કે પુરુષ તે જ યજ્ઞ છે; ને હવિ થઇને સૌએ મંહી હોમાવાનું છે. પ્રથમ ચોવીશી પ્રાતઃકાલ છે, ને એ પ્રાતઃકાળે આત્મા ગાયત્રી ઉચ્ચરે છે.

વન્દન હો આત્માનાં ગાયત્રીરૂપ એ યૌવનને: સહસ્રધા વન્દન હો!

સ્વપ્નું હતો, ને એ એક સ્વપ્નું થઇ ગયો.

આજના આપણા એક જુવાન કવિ આંખમાં સ્વપ્નાં આંજે છે; ને પ્રજાને પૂછે છે કે

> સ્વપ્ન લેશો રે? સુન્દર સ્વપ્ન લેશો રે?
> મીઠાં મધુરાં ફૂલગુલાબી સ્વપ્ન લેશો રે?
> કોઇ સ્વપ્ન લેશો રે?
>
> × × × ×
>
> વસન્તના ખોળા મંહીથી સરી પડ્યાં એ સ્વપ્ન!
> હૃદયની મૃદુ ફૂલકટોરી મંહી ઝીલ્યાં એ સ્વપ્નઃ
> કોઇ સ્વપ્ન લેશો રે?
> આવો, ઉઘાડો પોપચાં, હું આજું માંહી સ્વપ્ન;
> જીવન પણ બની જશે મીઠું મનોહર સ્વપ્નઃ
> કહો, શું મૂલ દેશો રે?
> સ્વપ્ન લેશો રે? સુન્દર સ્વપ્ન લેશો રે?
> મીઠાં મધુરાં ફૂલગુલાબી સ્વપ્ન લેશો રે?
> કોઇ સ્વપ્ન લેશો રે?

ખરેજ! યૌવન એ જીંદગીની સ્વપ્નવાટિકા છે.